Ciepłowski, Stanisław

Dział Bibliograficzno-Dokumentacyjny Muzeum Historycznego m.st. Warszawy i jego rola w krzewieniu wiedzy varsavianistycznej

Almanach Muzealny 4, 259-273

2003

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

MUZEUM HISTORII POLSKI

Stanisław Ciepłowski

DZIAŁ BIBLIOGRAFICZNO-DOKUMENTACYJNY MUZEUM HISTORYCZNEGO M.ST. WARSZAWY I JEGO ROLA W KRZEWIENIU WIEDZY VARSAVIANISTYCZNEJ

1. Zamysł utworzenia, a właściwie reaktywowania, po II wojnie światowej Muzeum Warszawy władze miasta zaczęły realizować już we wrześniu 1945 r. powołując przy Wydziale Kultury i Sztuki Zarządu Miejskiego Sekcję Muzealną, której głównym zadaniem było zabezpieczenie, a następnie we współpracy z Biurem Odbudowy Stolicy, rozpoczęcie restauracji muzealnych kamienic przy Rynku Starego Miasta 32, 34 i 36[1]. Rekonstrukcja wspomnianych kamienic rozpoczęła się we wrześniu 1947 r. Nieco wcześniej uchwałą Kolegium Zarządu Miejskiego z 25 lipca 1947 r. wszczęte zostały prace organizacyjne nad utworzeniem nowej placówki muzealnej pod nazwą Muzeum m.st. Warszawy. Potwierdzeniem powyższej decyzji władz miejskich był *Okólnik nr 2* prezydenta miasta z 7 stycznia 1948 r.[2], skierowany do dyrektorów biur, naczelników wydziałów i wszystkich komórek organizacyjnych Zarządu Miejskiego z prośbą „o udzielenie w miarę potrzeby jak najdalej idącej pomocy powstającej instytucji kulturalnej miasta"[3]. Znalazła się w nim również informacja o objęciu przez Adama Słomczyńskiego – wicedyrektora Archiwum Miejskiego – kierownictwa nowej placówki, której kancelarię umieszczono na razie w siedzibie Archiwum przy ul. Marszałkowskiej 8. 18 marca 1948 r. Kolegium Zarządu Miejskiego m.st. Warszawy, na podstawie uchwały nr 2614[4] Prezydium Zarządu Miejskiego przyjęło Tymczasowy Statut Muzeum m.st. Warszawy, stanowiący podstawę prawną działalności nowej instytucji

[1] J. Durko, *Muzeum Historyczne m.st. Warszawy w latach 1948–1973*, w: *Muzeum Historyczne Warszawy*, Warszawa 1973, s. 40.

[2] Archiwum Państwowe m. Warszawy (dalej: APW), Zarząd Miejski m.st. Warszawy, Biuro Prezydenta, Sekretariat, sygn. 171, k. 114.

[3] Tamże.

[4] APW, Protokoły robocze (i uchwały) Prezydium Zarządu Miejskiego m.st. Warszawy, sygn. 190, k. 111.

(Uchwała Nr 778)[5]. Tydzień później (24 marca 1948) Uchwałą Nr 2012[6] Prezydium Miejskiej Rady Narodowej zatwierdziło Tymczasowy Statut Muzeum; tym samym nowa placówka kulturalna została prawnie powołana do życia.

Paragraf pierwszy Tymczasowego Statutu Muzeum m.st. Warszawy stanowił: „Muzeum m.st. Warszawy jest instytucją Gminy m.st. Warszawy powołaną na prawach Wydziału Zarządu Miejskiego do planowego gromadzenia, porządkowania, przechowywania i udostępniania wszelkich zabytków oraz ważnych materiałów współczesnych, charakteryzujący życie i rozwój stolicy, obejmujących całokształt zagadnień kulturalnych miasta na całej przestrzeni jego dziejów"[7].

Analizując powyższy tekst nie trudno zauważyć, że kształt rodzącego się Muzeum nie został w nim do końca określony. Sformułowania pierwszego paragrafu Tymczasowego Statutu Muzeum pozostawiały organizatorom placówki znaczny margines swobody w zakresie budowy jej struktury wewnętrznej, ale też, trzeba przyznać, narzucały praktycznie jedyny możliwy do realizacji scenariusz: prezentację procesu dziejowego Warszawy i określenie praw nim rządzących[8]. Realizację tego scenariusza musiał zatem warunkować historyczny kierunek badań, a więc nieuchronne dążenie ku muzeum historycznemu. Naukowi pracownicy nowej instytucji doskonale zdawali sobie z tego sprawę koncentrując uwagę na pracach dokumentacyjno-badawczych prowadzonych przekrojowo i obejmujących zasięgiem chronologicznym siedem wieków istnienia miasta. Prace te przyczyniły się w znacznej mierze do opracowania scenariusza pierwszej ekspozycji stałej Muzeum[9].

Konsekwentna, choć początkowo nie wyrażona w nazwie instytucji, kontynuacja badań historycznych została usankcjonowana Zarządzeniem Ministra Kultury i Sztuki z 1 stycznia 1950 r., kiedy to do Muzeum Miasta Warszawy włączono powstałe w 1949 r. Muzeum Pracy i Rozwoju Społecznego tworząc nową placówkę pod nazwą; Centralne Muzeum Historyczne w Warszawie, przemianowane w 1953 r. na Muzeum Historyczne m.st. Warszawy[10].

W tym samym mniej więcej czasie, uległa likwidacji Komisja Badań nad Historią Warszawy Uniwersytetu Warszawskiego, a kierujący jej pracami prof. Stanisław Arnold został pierwszym (1950–1951) dyrektorem nowego Muzeum.

Do nowej placówki muzealnej trafiły też w 1952 r. zgromadzone przez Komisję materiały bibliograficzne w liczbie około 20 000 pozycji[11]. Muzeum

5 APW, Protokoły robocze (i uchwały) Dużego Kolegium Zarządu m.st. Warszawy, sygn. 188, k. 385–386.

6 APW, Protokoły z posiedzeń (i uchwały) Prezydium Rady Narodowej m.st. Warszawy, sygn. 183.

7 APW, Protokoły robocze (i uchwały) Dużego Kolegium Zarządu m.st. Warszawy, sygn. 188, k. 386.

8 J. Durko, *Muzeum...*, s. 46.

9 Tamże.

10 Tamże, s. 44.

11 Dokładnej liczby kart bibliograficznych przekazanych nowemu muzeum nigdy nie udało się ustalić. Przeważająca część zbioru szybko utraciła wartość naukową; jedynie niewielka część została wykorzystana w początkowej fazie prac nad retrospektywną *Bibliografią Warszawy*.

Historyczne m.st. Warszawy zostało tym samym niejako zobligowane do kontynuacji prac bibliograficzno-dokumentacyjnych prowadzonych dotąd przez Komisję. Oznaczało to w praktyce podjęcie planowej rejestracji varsavianów w archiwach i bibliotekach, co w warunkach warszawskich, z uwagi na ogromne straty wojenne i dewastację zasobów oraz aparatu pomocniczego (katalogi, inwentarze, wykazy, spisy) było sprawą niezwykle trudną.

Za podjęciem takich prac przemawiały potrzeby środowiska naukowego, odbudowującego z trudem warsztat badawczy, a także presja czynników politycznych i społecznych, dla których wszelkie nowe inicjatywy wydawnicze o charakterze dokumentacyjnym stwarzały szansę przedstawienia ideologicznie korzystnej interpretacji dalszych i bliższych dziejów miasta. W każdym razie, pokusa włączenia się w dzieło odbudowy potencjału intelektualnego społeczności warszawskiej i poszerzenia wiedzy varsavianistycznej musiała być znaczna, skoro dyrekcja Muzeum, nie zważając na trudności lokalowe - z jedenastu kamienic przeznaczonych na siedzibę Muzeum w tym czasie odbudowane były tylko dwie: Schlichtyngowska i „Pod Murzynkiem"[12], - na brak wyspecjalizowanej kadry, a przede wszystkim na prowadzone z niezwykłą intensywnością prace nad scenariuszem ekspozycji stałej i pierwszymi wystawami czasowymi, zdecydowała się podjąć to trudne wyzwanie.

W celu rozpoznania, wytyczenia i realizacji zadań bibliograficzno-dokumentacyjnych powołano w 1953 r. Dział Bibliograficzno-Wydawniczy, do którego obowiązków należała początkowo także koordynacja działań związanych z planowanymi wydawnictwami muzealnymi i organizacją biblioteki muzealnej. Sprawy związane z organizacją i funkcjonowaniem Biblioteki Muzeum wyłączono z gestii Działu już w kwietniu 1953 r.[13] Zmieniono też nazwę Działu na Bibliograficzno-Dokumentacyjny.

Oceniając z perspektywy półwiecza decyzję utworzenia w Muzeum Historycznym m.st. Warszawy centrum prac bibliograficznych związanych tematycznie z Warszawą - stolicą Polski, należy z pełnym przekonaniem stwierdzić, że było to posunięcie niezwykle trafne, brzemienne w pozytywne skutki, solidnie osadzone w postanowieniach Statutu i wypełniające te jego założenia programowe, których nie były w stanie spełnić pozostałe działy Muzeum.

Powołanie Działu Bibliograficzno-Dokumentacyjnego było fragmentem opracowanej przez Dyrekcję Muzeum koncepcji stworzenia ośrodka badań naukowych nad dziejami miasta, ze szczególnym uwzględnieniem relacji między Warszawą a Mazowszem[14]. Realizacja całości koncepcji przebiegać miała wielokierunkowo, obejmując: 1) akcję poszukiwania i rejestracji zabytków kultury materialnej, ze szczególnym uwzględnieniem regionu mazo-

[12] J. Durko, *Muzeum...*, s. 43-44.

[13] Muzeum Historyczne m. st. Warszawy (dalej: MHW), Archiwum, Dział Bibliograficzno-Dokumentacyjny, Sprawozdania, Protokóły, Teka 1.

[14] MHW, Archiwum, Sekretariat, 3/1 Kat. A.

wieckiego; 2) kwerendę varsavianistyczną w archiwach; 3) kwerendę bibliograficzną w zakresie varsavianów; 4) przygotowanie na podstawie zgromadzonego materiału źródłowego monografii tematycznych i ich publikację[15]. Prace badawcze służyć miały jednocześnie poszerzeniu i pogłębieniu ekspozycji stałej[16]. Przewidywano znaczący udział Działu Bibliograficzno-Dokumentacyjnego w prowadzeniu bądź koordynacji tych prac. Zadaniem podstawowym nowej komórki muzealnej stało się szybkie przygotowanie i druk *Bibliografii Warszawy*; oddanie do druku pierwszego tomu wydawnictwa zaplanowano na 1954 r.[17]

2. Niewiele można powiedzieć o dokonaniach Działu Bibliograficzno-Dokumentacyjnego w pierwszym okresie jego istnienia. Nie zachowały się bowiem żadne dokumenty świadczące o kierunkach i intensywności działań. Należy domniemywać, że trzyosobowy zespół Działu[18] rozpoczynał wielką przygodę bibliograficzną od rozpoznania materiałów zebranych przez Komisję Badań nad Historią Warszawy i prób ich uzupełniania. Powyższą hipotezę potwierdzają zapisy w najstarszych z zachowanych sprawozdaniach miesięcznych z 1953 r. Wynika z nich, że prace te podjęto już w 1952 r. Prowadzono je jednak bez jakiejkolwiek koncepcji i określonych zasad. Koncentrowano uwagę głównie na informacjach z drugiej ręki penetrując zarówno najważniejsze bibliografie piśmiennictwa polskiego, jak i wydawnictwa ciągłe (np. *Bibliografię polską* Karola Estreichera, *Bibliografię historii polskiej* Ludwika Finkla, „Urzędowy Wykaz Druków", „Kwartalnik Historyczny" itp.)[19]. Systematyczne prace bibliograficzne rozpoczęto w 1954 r., gdy opracowana została koncepcja planowanego wydawnictwa.

Jak już wspomniałem wyżej personel Działu nie był w stanie samodzielnie przygotować założeń programowych tak obszernego i złożonego dzieła, jakim stać się miała *Bibliografia Warszawy* zwłaszcza, że ciążyły na nim i inne obowiązki jak choćby planowane na 1954 r. rozpoczęcie kwerendy materiałowej wydawnictwa *Warszawa w dokumentach, relacjach i pamiętnikach XVIII–XIX w.*[20] Nie był też w stanie własnymi siłami zweryfikować przejęte-

15 Przewidywano w pierwszej kolejności przygotować do druku pięciotomową pracę *Warszawa w opisach, relacjach i pamiętnikach XVIII–XIX w.* oraz pierwszy tom *Księgi przyjęć do prawa miejskiego Starej Warszawy z lat 1506–1655.* Myślano też o wydaniu *Tek warszawskich* stanowiących pokłosie badań archiwalnych. W planach wydawniczych znalazły się też prace indywidualne kadry naukowej Muzeum: *Rzemiosło na terenie Warszawy XV–XVIII w., Ludność Warszawy XV–XVII w., Stosunki społeczno-gospodarcze w Warszawie w drugiej połowie XVII w., Świadczenia i powinności osobiste i rzeczowe mieszczan warszawskich na rzecz obrony narodowej w okresie Księstwa Warszawskiego, Warszawa w malarstwie okresu 1794–1864, Warszawa ośrodkiem dyspozycyjnym wielkiego kapitału.*

16 MHW, Archiwum, Sekretariat, 3/1 Kat. A.

17 Tamże.

18 Tamże, 3/67 Kat. A.

19 Tamże, Dział Bibliograficzno-Dokumentacyjny..., Teka 1.

20 Tamże.

go przez Dział materiału bibliograficznego i przeprowadzić, korzystając z zasobów bibliotecznych, szerokiej kwerendy uzupełniającej.

To, że prace nad *Bibliografią Warszawy* w stosunkowo krótkim czasie nabrały tempa, a co najważniejsze zostały oparte na precyzyjnie określonych założeniach, było zasługą dwóch osób: Janusza Durko, który z dniem 1 grudnia 1951 r. objął stanowisko dyrektora Muzeum i naukową opiekę redaktorską nad rozpoczętym dziełem, oraz Stefanii Wojtasiewicz - kierownika Działu Bibliograficzno-Dokumentacyjnego, sprawnie wprowadzającej w czyn decyzje i zalecenia redaktora.

Rozumiejąc złożoność problemów, które dziełu nie mającemu odpowiednika w dotychczasowych dokonaniach polskiej bibliografii musiały towarzyszyć, redaktor naukowy podjął niezwykle trafną decyzję zapraszając do współpracy nad jego programem specjalistów spoza Muzeum. Przed zespołem, w którym oprócz przedstawicieli Muzeum znaleźli się między innymi: Zbigniew Daszkowski - kierownik Działu Czasopism Biblioteki Narodowej, Bogumił Kupść - kierownik Działu Rękopisów tejże instytucji, Stanisław Płoski - kierownik Zakładu Dokumentacji i Informacji Naukowej Instytutu Historii PAN, Henryk Sawoniak - reprezentujący Instytut Bibliograficzny Biblioteki Narodowej, stanęło zadanie: 1) sprecyzowania koncepcji *Bibliografii* i wyznaczenia jej części składowych; 2) określenia funkcji *Bibliografii*, jej zasięgu i zakresu tematycznego; 3) wyznaczenia granic kwerendy bibliograficznej koniecznych dla jej uwiarygodnienia; 4) ustalenia zasad wyboru i opracowania poszczególnych pozycji bibliograficznych; 5) opracowania szkieletowego układu *Bibliografii.*

Znajdujące się w posiadaniu Muzeum od 1950 r. materiały bibliograficzne składały się z kilku oddzielnych kartotek. Pierwszą stanowiły druki zwarte, drugą - czasopisma, trzecią - kalendarze, czwartą - utwory wypisane z wydawnictw ciągłych. Stan kartotek był różny, w zależności od stopnia kompletności materiałów, stosowanych w nich zasad opisu poszczególnych pozycji i wiarygodności zapisu. W zasadzie materiał żadnej z nich bez autopsji nie nadawał się do wykorzystania w publikacji.

Przystępując do opracowania koncepcji *Bibliografii*, nie posiadając wzorca, którym można by się było posłużyć, nie dysponując dostateczną wiedzą na temat zasobu varsavianów samoistnych wydawniczo w zbiorach bibliotecznych, nie znajdując możliwości określenia liczby materiału bibliograficznego, który będzie można pozyskać z wydawnictw ciągłych, nie znając prezentowanych przezeń wartości poznawczych, rozpoczynano pracę w zasadzie od zera. Zakładano, a było to założenie niczym nie uzasadnione, że będzie to dzieło jednotomowe, rejestrujące wszystkie rodzaje wydawnictw lub ich części. Powyższy pogląd, przynajmniej przez pół roku, jakie minęło od momentu podjęcia prac przez Komisję, przyjmowali za własny wszyscy jej członkowie. Dopóki dyskusja, podczas comiesięcznych posiedzeń, koncentrowała się wokół spraw związanych z zasięgiem i zakresem te-

matycznym - a o tym dyskutowano najczęściej i najgoręcej - nie zastanawiano się nad sposobami umieszczenia w jednym ciągu druków zwartych, rękopisów, wydawnictw ciągłych (w tym kalendarzy) i pojedynczych utworów stanowiących części lub fragmenty wymienionych wyżej typów wydawniczych. Dopiero, gdy przystąpiono do omawiania układu *Bibliografii* zespół zdał sobie sprawę z absurdalności tego pomysłu. Nie znaleziono bowiem formuły pozwalającej na stworzenie spójnej struktury wewnętrznej dzieła, która odpowiadała by wymogom układu rzeczowego uznanego za najbardziej odpowiedni dla tego rodzaju wydawnictwa. Szukając sensownego rozwiązania problemu kolejnych szczebli podziału materiału w działach wysuwano wiele koncepcji dochodząc powoli do przekonania, że *Bibliografię* należy podzielić na części obejmujące różne rodzaje wydawnictw. Pierwszy, jeszcze nieśmiały, głos w tej sprawie należał do Stanisława Płoskiego. Na posiedzeniu Komisji w dniu 25 lutego 1953 r. wyraził pogląd, „że rękopisy i archiwalia trzeba będzie bibliografować oddzielnie"[21].

W trakcie konferencji odbytej 16 kwietnia 1953 r. Bogumił Kupść, który był pomysłodawcą wydania zeszytu próbnego i długo przy swoim pomyśle pozostawał, uzasadniając go chęcią znalezienia rozwiązania dla koncepcji bibliografii zintegrowanej, zdał sobie wreszcie sprawę z niewykonalności zadania wypowiadając następujące zdanie: „Pożądanym byłoby umieszczenie czasopism i prasy w dziale oddzielnym, a nie w ogólnym ze względu na obszerność materiału"[22]. Pozostali członkowie Komisji uznali początkowo za słuszny projekt utworzenia oddzielnego działu dla czasopism i kalendarzy sądząc, że w ten sposób uda się doprowadzić do stworzenia *Bibliografii czasopism warszawskich.* Rychło jednak od niego odstąpili uznając rejestrację gazet i czasopism niemożliwą do wykonania w przewidywalnym terminie. Tym samym, jeden z głównych problemów, blokujących postęp w działaniach zmierzających do urzeczywistnienia idei stworzenia bibliografii poświęconej stolicy, przestał istnieć. W rezultacie dalszych prac ustalono, że *Bibliografia Warszawy* składać się będzie z pięciu tomów o pojemności około 250 000 pozycji bibliograficznych. Przyjęto też dla całości wydawnictwa następujące założenia: 1) zakresem tematycznym *Bibliografia* obejmie wszystkie dziedziny życia miasta; 2) zasięgiem chronologicznym - dzieje miasta od najdawniejszych czasów po 1953 r. włącznie; 3) zasięgiem terytorialnym - obszar wielkiej Warszawy, po zmianach granic w 1951 r.; 4) zasięg wydawniczo-formalny obejmie całość piśmiennictwa drukowanego (z wyłączeniem gazet, czasopism i kalendarzy).

Tom pierwszy, tak jak było do przewidzenia, gdyż jak już wiemy nie znaleziono stosownej formuły uwzględnienia wspólnie wydawnictw zwartych i wydawnictw ciągłych ani czasu na opracowanie tych ostatnich, wypełnić miały jedynie druki zwarte, wydawnictwa seryjne, wydawnictwa zbiorowe

21 Tamże.

22 Tamże.

oraz utwory i fragmenty tych pozycji, które całością treści nie obejmowały tematyki warszawskiej.

Decyzja w sprawie podziału *Bibliografii* na tomy i skoncentrowanie uwagi w pierwszej kolejności na drukach zwartych sprawiły, że kulejąca dotąd kwerenda bibliograficzna nabrała właściwego rytmu. Do prac rejestracyjnych włączyli się także redaktorzy poszczególnych działów tomu rozpracowując zagadnienia wchodzące w zakres ich specjalności naukowych.

Konieczność poddania autopsji około 7000 pozycji znajdujących się w przejętych przez Muzeum kartotekach, kłopoty z przyjętym do realizacji układem działowym tomu (zwłaszcza jego strukturą wewnętrzną), trudności związane z klasyfikacją poszczególnych pozycji bibliograficznych, których stale przybywało, a także potrzeba opracowania szeregu wykazów pomocniczych (pseudonimów i kryptonimów, skrótów, odsyłaczy, indeksów), bez których postęp prac byłby niemożliwy, uświadomiły redakcji i autorom, że przygotowanie wydawniczej wersji teksu *Bibliografii* i skierowanie jej do druku zajmie minimum dwa - trzy lata. W tym wypadku niczego nie dało się przyspieszyć. Okres ten, rozciągający się między 1954 a 1957 r., wykorzystano jednak nadzwyczaj skutecznie. Nie dość, że doprowadzono do końca prace nad tomem pierwszym, to stworzono jeszcze warunki do podjęcia na szeroką skalę kwerendy bibliograficznej w zakresie zawartości wydawnictw ciągłych i taką kwerendę podjęto siłami Działu i kilkunastu pracowników kontraktowych. Podstawą wszelkich działań stały się opracowane z wielką precyzją i znawstwem instrukcje robocze[23] obowiązujące w pracach bibliograficznych Działu do dziś.

Tom pierwszy *Bibliografii* trafił do Wydawnictwa Zakładu Narodowego imienia Ossolińskich w 1957 r.; w rok później znalazł się na rynku księgarskim. Zgromadzony w nim materiał został podzielony na dziesięć działów: I. Źródła do dziejów miasta, II. Prace ogólne o Warszawie, III. Środowisko geograficzne, IV. Życie gospodarcze, V. Dzieje społeczne, VI. Dzieje polityczne, VII. Władze miasta, VIII. Architektura i budownictwo, IX. Dzieje kultury, X. Wyznania. Zastosowany w nich układ rzeczowy, z późniejszymi modyfikacjami, stał się układem obowiązującym we wszystkich wydanych później tomach. Koncepcja układu *Bibliografii* była przed jej drukiem szeroko dyskutowana. Uwagi na ten temat przekazali redakcji: prof. dr Kazimierz Lepszy, prof. dr Andrzej Grodek, prof. dr Stanisław Lorentz, dr Helena Hleb-Koszańska, doc. dr Stanisław Płoski, doc. dr Ksawery Świerkowski, inż. arch. Stanisław Żaryn i in. Od strony metodologicznej szczegółową recenzję opracowała dr Maria Dembowska - kustosz Instytutu Bibliograficznego Biblioteki Narodowej. Uwagi, dotyczące strony formalnej i metodologicznej wniósł również Dział Wydawnictw Bibliograficznych

[23] Były to: Instrukcja robocza w sprawie gromadzenia materiału bibliograficznego do *Bibliografii Warszawy* wraz z wykazem miejscowości objętych granicami wielkiej Warszawy; Instrukcja określająca zasady gromadzenia materiału i opracowania kartoteki pseudonimów i kryptonimów; Instrukcja określająca zasady opracowania indeksów; Instrukcja określająca zasady sporządzenia maszynopisu.

„Ossolineum". Szczegółowych zasad układu nie ma potrzeby tutaj bliżej charakteryzować, można bez trudu zapoznać się z nimi biorąc do ręki którąkolwiek część *Bibliografii*.

Warto natomiast przypomnieć ustalenia redakcji decydujące o zwartości tematycznej tomu druków zwartych, a także tomów obejmujących materiały z wydawnictw ciągłych, sprowadzane, zgodnie z tytulaturą dzieła, do spraw ściśle komunalnych, a osiągnięte dzięki całkowitemu pominięciu tematów dotyczących: centralnych władz państwa (sejm, senat, rząd, sądownictwo), partii, związków, stowarzyszeń, organizacji społecznych i kulturalnych o zasięgu ogólnokrajowym, osób pełniących funkcje państwowe i nie związanych zakresem swej działalności z którąkolwiek z dziedzin życia miasta. Ustalenia te stają się szczególnie widoczne w strukturze działu VI. Dzieje polityczne. Dla lepszego zrozumienia tego problemu przyjrzyjmy się zastosowanym w nim rozwiązaniom przytaczając uzasadnienie przyjętych przez autora posunięć wykluczających z materii działu to, co nie warszawskie. „Znaczna część wydarzeń politycznych w skali ogólnokrajowej i ogólnonarodowej brała swój początek w Warszawie, ośrodku kierowniczego życia politycznego kraju. Nasuwa się pytanie, które publikacje traktujące o tych wydarzeniach należy uwzględnić w bibliografii dziejów miasta. Pytanie takie powstawało zwłaszcza w związku z publikacjami, których tematem były ogólne dzieje narodu w poszczególnych okresach, historia panowania poszczególnych władców [...], działalność wybitnych jednostek [...] lub wydarzenia, które choć miały miejsce w Warszawie, to jednak swym charakterem i znaczeniem nie należą w ścisłym tego słowa znaczeniu do dziejów miasta, np. Sejm Czteroletni, działalność Rządu Narodowego w latach 1863-1864 itp. Zaliczenie tego typu publikacji [...] do bibliografii miasta przekształciłoby tę pracę w bibliografię dziejów politycznych narodu polskiego [...]. Zdecydowano się przede wszystkim nie uwzględniać opracowań ogólnych traktujących o dziejach Polski, zarówno w ich całkowitym ujęciu, jak i w poszczególnych okresach. Z opracowań biograficznych włączono do *Bibliografii* jedynie publikacje dotyczące postaci, których działalność związana była w sposób bezpośredni z dziejami miasta [...]. Z publikacji traktujących o wydarzeniach politycznych uwzględniono jedynie te, w których ludność Warszawy bezpośrednio uczestniczyła lub które w sposób wyraźny można wyodrębnić z ogólnych dziejów narodu jako typowo warszawskie, związane w bezpośredni sposób z historią i losami miasta"[24].

Jedyny wyjątek spośród działów stosujących powyższe zasady stanowi dział VIII Architektura i budownictwo, obejmujący także tematy urbanistyczne. Struktury fizycznej miasta nie da się bowiem podzielić na strukturę miejską i strukturę ogólnopolską czy rządową. Wszelkie budowle i urządzenia techniczne, obojętnie jakim celom służą, zawsze pozostaną integralną częścią urbanistyki miasta. Takie traktowanie spraw fizyczno-strukturalnych za-

[24] *Bibliografia Warszawy. Druki zwarte*, Wrocław 1958, s. XIV-XV.

równo w opinii urbanistów i architektów, jak też historyków miasta i bibliografów nie budziło i nie budzi zastrzeżeń.

W latach 1954-1957 wychodząc naprzeciw zapotrzebowaniu społecznemu i rozumiejąc potrzebę usprawnienia prac bibliograficznych dla przyspieszenia edycji kolejnych tomów, pracownicy Działu Bibliograficzno-Dokumentacyjnego podjęli udaną próbę opracowania i wdrożenia niezwykle efektywnego systemu pracy polegającego na równoczesnym przygotowywaniu trzech kolejnych części dzieła. Najistotniejszym czynnikiem usprawniającym proces twórczy stało się doświadczenie bibliografów w operowaniu różnorakim tematycznie materiałem, a także wspomniane już wyżej szczegółowe instrukcje normujące wszelkie czynności podejmowane od momentu pierwszego zetknięcia się z bibliografowanym periodykiem po sporządzenie maszynopisu. Warunkiem powodzenia było dobre rozplanowanie poszczególnych zadań w czasie i czuwanie, aby te same czynności wykonywane przy dwóch czy trzech tomach nie nakładały się na siebie. Kiedy w 1958 r. trwały ostatnie korekty tomu pierwszego, w początkowej fazie redakcji znajdowały się materiały z wydawnictw ciągłych za lata 1944-1954 i rozpoczynano kwerendę analogicznych materiałów z lat 1864-1918. Skala prowadzonych równolegle prac była ogromna. Tylko dla okresu 1944-1954 zbibliografowano 625 dzienników i czasopism warszawskich i pozawarszawskich uzyskując około 100 000 pozycji bibliograficznych. Niewiele mniejsze efekty osiągano podczas kwerendy prowadzonej w celu opracowania kolejnych tomów.

Planowanie prac bibliograficznych o skomplikowanej strukturze, obejmujących dziesiątki tysięcy pozycji rzadko bywa precyzyjne. Zbyt wiele niewiadomych pozostaje zwykle do rozwiązania by można było przewidzieć kiedy i jak zostaną one wykonane. W przypadku *Bibliografii Warszawy* było podobnie. Planowano początkowo wydanie pięciu tomów. Pierwszy, jak wiemy, objął druki zwarte, pozostałe tomy miały zawierać: drugi - materiały z wydawnictw ciągłych od początków czasopiśmiennictwa polskiego do 1863 r., trzeci - analogiczne materiały z lat 1864-1918, czwarty - podobne materiały z lat 1919-1939 oraz 1939-1944, piąty - materiały z prasy warszawskiej 1944-1954. Życie jak zwykle zweryfikowało te plany. W trakcie prac rejestracyjnych prowadzonych na podstawie zbiorów bibliotek warszawskich i pozawarszawskich zgromadzono materiał tak obfity, że trzeba było zmienić formułę wydawnictwa, poszerzając ją i to znacznie. W rezultacie tych zmian, w przedziale lat 1958-1992 przygotowano i wydano nie cztery a sześć tomów obejmujących: *Wydawnictwa ciągłe 1944-1954* (Wrocław 1964), *Wydawnictwa ciągłe 1864-1903* (Wrocław 1971), *Wydawnictwa ciągłe 1904-1918* (Wrocław 1973), *Wydawnictwa ciągłe 1919-1928* (Wrocław 1977), *Wydawnictwa ciągłe 1929-1939. Wojna i okupacja 1939-1944* (Wrocław 1984)[25],

[25] Tom otrzymał nagrodę specjalną w Ogólnopolskim Konkursie na Najciekawsze Wydarzenie Muzealne Roku 1984. Wyróżniony także Dyplomem Honorowym za wybitną pozycję wśród varsavianów okresu 1984-1985.

Wydawnictwa ciągłe 1795–1863 (Wrocław 1992)[26]. Przeciętna objętość tomu wyniosła 1947 szpalt.

Począwszy od tomu czwartego (licząc w kolejności wydania) wprowadzono dość istotną zmianę w układzie *Bibliografii*. Zlikwidowano mianowicie gigantyczny dział Dzieje kultury, tworząc w jego miejsce dziesięć autonomicznych działów zatytułowanych: Nauka i oświata, Czasopiśmiennictwo, Literatura, Teatr, Muzyka, Życie kulturalne i obyczajowe, Kinematografia, Fotografia, Plastyka, Sport i turystyka. Od tomu piątego zaś, w związku z rozwojem radiofonii wprowadzono dział Radio. Uzyskano w ten sposób łatwiejszy dostęp do odpowiednich materiałów i możliwość głębszej rozbudowy ich układu rzeczowego.

Bibliografia Warszawy nie byłaby dziełem tak dojrzałym gdyby nie fachowość i oddanie autorów poszczególnych działów. To, doprawdy ewenement aby w ciągu półwiecza ponad czterdzieści indywidualności zdołało zachować merytoryczną i formalną jedność tak obszernego tekstu. Nie ulega wątpliwości, że u podstaw sukcesu legło głębokie zaufanie wzajemne wszystkich zaangażowanych w sprawę osób i ich niezwykła umiejętność harmonijnego współdziałania z redakcją ogólną. Oto ich nazwiska: Teofil Benke, Czesława Bezegowa, Emilia Borecka, Adam Borsuk, Barbara Bratkowska, Eleonora Ciepłowska, Stanisław Ciepłowski, Adam Czachowski, Czesław Czerwiński, Zbigniew Daszkowski, Krystyna Gadomska-Jankowska, Maria Grońska, Ludwik Hass, Andrzej Jopkiewicz, Danuta Kamolowa, Grażyna Kasprowicz, Antonina Keckowa, Ewa Koczorowska-Pielińska, Cyryl Kolago, Barbara Konarska, Stanisław Konarski, Teresa Koperska, Bogumił Kupść, Krystyna Lejko, Elżbieta Łukomska, Anna Mońka-Stanikowa, Henryk J. Mościcki, Krystyna Muszyńska, Cecylia Pietrzak, Janusz Plapis, Elżbieta Prejzner-Zielińska, Maria Prokopowicz, Roch Ratyński, Henryk Sawoniak, Stefania Skwirowska, Alina Sokołowska, Edyta Starek, Stefan Stok, Leszek Szaruga, Krystyna Szczepańska, Hanna Szpakowska-Drotlew, Mieczysław Wodnar, Stefania Wojtasiewicz.

Redakcja naukowa poszczególnych tomów *Bibligrafii*, wydanych w latach 1958–1992, spoczywała w rękach prof. dr. Janusza Durko.

W 1992 r., po zakończeniu prac nad tomem zawierającym materiały z wydawnictw ciągłych za lata 1795–1863, zapadła decyzja o przygotowaniu nowej edycji tomu druków zwartych, o który nieustannie dopomina się nie tylko środowisko varsavianistyczne, ale także liczne placówki kulturalne całego kraju. Podjęte w trybie pilnym prace redakcyjne objęły: 1) weryfikację pozycji umieszczonych w pierwszym wydaniu tomu i wprowadzenie niezbędnych uzupełnień, 2) rozszerzenie kwerendy bibliograficznej o lata 1954–1980, 3) zbibliografowanie recenzji dzieł objętych tomem i włączenie ich do odpowiednich opisów, 4) opracowanie nowego układu spełniającego potrzeby współczesnego warsztatu naukowego. Szczególną uwagę zwrócono na mate-

[26] Tom wyróżniony Dyplomem Honorowym za opracowanie redakcyjne w konkursie na Najlepsze Varsaviana lat 1991/1992.

riały biograficzne i literaturę piękną - niezwykle trudne do rozpoznania podczas prac rejestracyjnych. W latach 1998-2002, niezależnie od prac prowadzonych przy nowym wydaniu tomu druków zwartych przygotowano tom ósmy *Bibliografii* obejmujący materiały z wydawnictw ciągłych za lata 1955-1970. W końcowej fazie przygotowań znajduje się kolejny tom dzieła zatytułowany *Varsaviana w kalendarzach warszawskich 1726-1939.*

3. Nie ulega wątpliwości, że *Bibliografia Warszawy* zdominowała prace Działu Bibliograficzno-Dokumentacyjnego. Sam dział zaś, w miarę publikowania kolejnych tomów, zaczynał być postrzegany jako ośrodek badań varsavianistycznych zdolny prowadzić nie tylko trudne prace edytorskie, ale także doradzać, wyjaśniać a nawet rozstrzygać w sprawach edytorsko-wydawniczych koncentrujących uwagę na dziejach stołecznej aglomeracji. Potrzeba badań historycznych poświęconych Warszawie, o którą upominali się wybitni varsavianiści[27], znalazła w *Bibliografii* kompetentnego sojusznika. Kolejne jej tomy dostarczały coraz więcej materiału źródłowego, ten zaś inspirował i stawał się zaczynem nowych prac badawczych penetrujących często nietknięte dotąd dziedziny życia społecznego, gospodarczego i kulturalnego stolicy.

Z licznych propozycji współpracy napływających do Muzeum, a ukierunkowanych w stronę badań źródłowych lub zaspokajania potrzeb bibliograficznych innych instytucji i wydawnictw, z powodu obciążenia Działu własnymi zadaniami, udało się zrealizować zaledwie kilka. Niewątpliwie najciekawszym przedsięwzięciem była *Bibliografia do dziejów Muzeum Przemysłu i Rolnictwa za lata 1875-1939* opracowana przez Teresę Koperską i Elżbietę Łukomską na zlecenie Muzeum Rolnictwa w Szreniawie, obejmująca 1773 pozycje bibliograficzne[28]. W znakomitej pracy zatytułowanej *Warszawa, jej dzieje i kultura* przygotowanej przez zespół wybitnych historyków-varsavianistów pod redakcją Janusza Durko i Aleksandra Gieysztora znalazło się zestawienie bibliograficzne prezentujące najważniejsze prace historyczne i opracowania monograficzne poświęcone Warszawie[29]. Podobne, lecz znacznie obszerniejsze zestawienie przygotowano dla *Encyklopedii Warszawy* wydanej przez Wydawnictwo Naukowe PWN w 1994 r.[30]

Naukowi pracownicy Działu choć predysponowani do podjęcia własnych tematów badawczych, w większości koncentrowali uwagę na redakcji przydzielonych im materiałów *Bibliografii Warszawy*, wkładając weń całą inwencję

27 Por. choćby: S. Herbst, *Historia Warszawy. Stan i potrzeby badań*, „Rocznik Warszawski", t. I: 1960, s. 8-34; S. Herbst, *Wielki, pasjonujący temat*, „Stolica" 1965, nr 3, s. 29; M. M. Drozdowski, *Warszawa i varsavianiści*, „Życie Warszawy" 1968, nr 133, s. 12; S. Herbst, *Ćwierć wieku badań nad historią Warszawy*, „Kronika Warszawy" 1970, nr 1, s. 51-59.

28 Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Rolnicze i Leśne, 1973. Biblioteka Muzeum Rolnictwa w Szreniawie, t. 4.

29 S. Ciepłowski, *Bibliografia publikacji o Warszawie*, w: *Warszawa, jej dzieje i kultura*, Warszawa 1980, s. 628-631.

30 *1000 książek o Warszawie*, w: *Encyklopedia Warszawy*, Warszawa 1994, s. 1052-1063.

twórczą. Tylko nielicznym starczyło sił i odwagi na realizację indywidualnych inicjatyw wydawniczych lub publikację artykułów w czasopismach fachowych. Nie było ich wielu, jednak znakomite rozeznanie problematyki varsavianistycznej pozwoliło im trafiać z tematami w niezagospodarowane dotąd obszary[31].

Wśród zamierzeń, które z różnych powodów nie zostały podjęte była między innymi propozycja opracowania wspólnie z Działem Czasopism Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie *Bibliografii czasopism warszawskich*. Propozycję tę przedstawił Muzeum w 1978 r. Instytut Bibliograficzny Biblioteki Narodowej. Widział w pracowni bibliograficzno-dokumentacyjnej partnera w realizacji inicjatywy zmierzającej do powołania komitetu redakcyjnego przyszłej *Bibliografii czasopism polskich*. Zadaniem komitetu miało być skoordynowanie prac bibliograficznych prowadzonych przez ośrodki regionalne w zakresie czasopiśmiennictwa, zgodnie z całościowymi, precyzyjnie opracowanymi założeniami dzieła i wytycznymi w zakresie sposobu ich realizacji, obowiązującymi wszystkich uczestników przedsięwzięcia. *Bibliografia czasopism warszawskich* miała stanowić fragment retrospektywnej *Bibliografii czasopism polskich*.

Inicjatywa ze wszech miar była godna poparcia. Stwarzała szansę uporządkowania spuścizny czasopiśmienniczej wszystkich ziem i regionów Rzeczypospolitej. Była wyzwaniem dla bibliografów i historyków prasy. Dział Bibliograficzno-Dokumentacyjny rozumiejąc znaczenie tego niezwykłego zamierzenia dla historiografii polskiej zdecydował podjąć współpracę z Instytutem Bibliograficznym. W posiadaniu Działu znajdowały się przecież obszerne kartoteki czasopism. Wymagały one, co prawda, daleko idących uzupełnień, jednak już w fazie wyjściowej liczyły kilka tysięcy tytułów, a każdy kolejny tom *Bibliografii Warszawy* wzbogacał je o setki nowych. Biblioteka Uniwersytecka w Warszawie dysponowała uporządkowanym, jednym z najbogatszych zasobów czasopiśmienniczych w Polsce i doświadczonym personelem. Niestety, do współpracy nie doszło. Nie znalazł też powszechnego poparcia projekt Instytutu Bibliograficznego. Pomysł dokonania czegoś wielkiego został zaprzepaszczony.

Prace Działu Bibliograficzno-Dokumentacyjnego potoczyły się zwykłym rytmem. Inicjatywę opracowania *Bibliografii czasopism warszawskich* podjęła nieoczekiwanie Biblioteka Publiczna m.st. Warszawy tworząc w 1983 r. Pracownię Bibliografii Czasopism Warszawskich i powierzając jej kierownictwo Konradowi Zawadzkiemu, znakomitemu znawcy dziejów czasopiśmiennictwa polskiego. W 1989 r. K. Zawadzki opublikował zeszyt próbny dzieła,

[31] S. Konarski, *Warszawskie szkolnictwo powszechne w latach 1918-1939*, w: *Warszawa II Rzeczypospolitej 1918-1939*, Warszawa 1971, z. 3, s. 215-246; S. Konarski, *Warszawskie średnie szkolnictwo ogólnokształcące w latach 1918-1939*, w: *Warszawa II Rzeczypospolitej 1918-1939*, Warszawa 1973, z. 5, s. 179-251; S. Ciepłowski, *Warszawskie czasopisma poligrafów 1897-1939*, Warszawa 1995; S. Ciepłowski, *Pseudonimy autorów polskich piszących o Warszawie w latach 1795-1944*, „Almanach Muzealny", t. 1, 1997, s. 193-261; A. Borsuk, *Warszawa i społeczeństwo w prozie literackiej czasopism polskich 1795-1830*, „Almanach Muzealny", t. 3, 2001, s. 187-201.

zawierający 150 opisów różnego typu wydawnictw prasowych. Zeszyt ten, rozesłany do wielu bibliotek i instytucji naukowych w celu zebrania opinii o założeniach i metodzie opracowania *Bibliografii,* trafił także i do Muzeum Historycznego m. st. Warszawy. Rychło został poddany szczegółowej analizie.

Generalne założenia *Bibliografii czasopism warszawskich* zaproponowane przez Zawadzkiego nie wzbudzały zastrzeżeń, cieszyła też zasada - stosowana przecież na co dzień przez pracowników Działu - sporządzania opisów z autopsji. Wątpliwości wzbudziły natomiast dwa elementy opisu podstawowego. Analitycy Działu uznali, że przyjęta przez autora zasada podawania jedynie dat pierwszego i ostatniego numeru opisywanego czasopisma nie pozwala ustalić liczby jego roczników, a więc faktycznej objętości czasopisma, zwłaszcza, że autor nie zamierzał informować użytkowników *Bibliografii* o wszelkich przerwach w jego ukazywaniu się. Innym poważnym niedociągnięciem - ich zdaniem - był brak nazwiska drukarza lub nazwy drukarni w opisach czasopism wydawanych po 1830 r. „Sądzimy, - pisali w opinii skierowanej do autora - że zasady tej nie zaakceptują ani historycy prasy warszawskiej, ani historycy drukarstwa warszawskiego. Nie da się bowiem napisać historii prasy bez znajomości bazy wydawniczo-poligraficznej okresu międzypowstaniowego i lat późniejszych. Nie da się też pchnąć do przodu badań nad drukarstwem stołecznym bez rozpoznania styku: wydawca prasowy-drukarz"[32]. Uwag tych autor *Bibliografii czasopism warszawskich*, publikowanej od 1994 r. nie uwzględnił, przez co walory użytkowe dzieła zostały znacznie ograniczone.

Warsztat bibliograficzny Działu Bibliograficzno-Dokumentacyjnego funkcjonował i funkcjonuje opierając się na tradycyjnych zasadach opisu poszczególnych pozycji, charakteryzujących się prostotą i nie budzącą zastrzeżeń czytelnością. Odrzucając, z konieczności zachowania jednolitej formy tomów, wszelkiego rodzaju nowinki formalne redaktorzy działów koncentrują uwagę na ich układzie wewnętrznym konstruując go w taki sposób, aby uwypuklał zagadnienia pierwszoplanowe, nie skrywając drugo-czy trzeciorzędnych. Istotna staje się tu logika faktów. Inna w odniesieniu do zagadnień ogólnych, inna do szczegółowych. Chyba najpełniej dostrzegł i scharakteryzował tę szczególną zaletę *Bibliografii Warszawy* redaktor Telewizyjnego Kuriera Warszawskiego, Maciej Piekarski, pisząc: „[...] Zebrany mrówczym wysiłkiem materiał został uszeregowany rzeczowo według odpowiednich haseł, które od ogółu do szczegółu ukazują dzieje miasta w danym okresie czasu. [...] Systematyka i redakcja tego 'przewodnika' jest tak szczegółowa, uszeregowana w ramach danego zagadnienia w chronologicznej kolejności lat, że bez trudu posługując się spisem treści, który stanowi w pewnym sensie rzeczowy indeks [...] możemy uzyskać obraz określonych zdarzeń i problemów [...]. Każda dzielnica, każda ulica Warszawy, w której lub na której miało miejsce jakieś zdarzenie odnotowane w prasie zarejestrowali autorzy

32 MHW, Archiwum, Dział Bibliograficzno-Dokumentacyjny. Teka 1.

Bibliografii [...]. Stanowi ona cenne źródło dla obecnych i przyszłych varsavianistów. Prócz tego ma walory konsultanta: dla dziennikarzy, publicystów, scenarzystów i scenografów filmowych i teatralnych nie tylko zajmujących się dziejami Warszawy, gdyż jest to zarazem bibliografia faktu"[33]. Z tych też zapewne powodów korzystać z niej będą kolejne pokolenia miłośników Warszawy zaczytując do końca pozostałe jeszcze w jakiej takiej kondycji jej nieliczne już egzemplarze.

4. Podstawę wszelkich prac bibliograficznych stanowią kartoteki - efekt czasochłonnych i wymagających interdyscyplinarnej wiedzy kwerend bibliograficznych. Zgromadzony w nich materiał może w całości, częściowo lub wcale nie musi stanowić tworzywa ewentualnych publikacji. Kartoteki bowiem same w sobie stanowią magazyn wiedzy możliwy do różnorodnego wykorzystania przez nieograniczony okres pod warunkiem wprowadzenia i utrzymanie określonych zasad ich funkcjonowania.

Dział Bibliograficzno-Dokumentacyjny Muzeum Historycznego m.st. Warszawy realizuje przypisane mu zadania konsultacyjno-informacyjne z zakresu szeroko pojętej varsavianistyki z wykorzystaniem dwóch kartotek głównych: rzeczowej i biograficznej.

Kartoteka rzeczowa licząca w chwili obecnej około 600 000 pozycji bibliograficznych zawsze sprawiała pracownikom Działu wiele kłopotów. W ciągu 45 lat jakie upłynęły od wydania pierwszego tomu *Bibliografii* próbowano ją uporządkować stosując różne, na ogół niezbyt trafnie dobrane kryteria układu wewnętrznego. W rezultacie prac podejmowanych w różnym czasie przez różne zespoły i z reguły po pewnym czasie zawieszonych, bo coś pilniejszego było do zrobienia, powstał szereg ciągów rzeczowych obejmujących zarówno materiały publikowane w kolejnych tomach *Bibliografii* jak i materiały nie publikowane. Zakres chronologiczny tych ciągów odpowiadał mniej więcej chronologii tomów, jednak w wyniku intensywnej ich eksploatacji część materiałów uległa przemieszaniu.

Z uwagi na ogromną wartość zgromadzonych w kartotekach materiałów bibliograficznych w drugiej połowie lat siedemdziesiątych XX w. podjęto decyzję o komasacji całego materiału kartkowego w centralnej kartotece przy zastosowaniu dla całości jednolitego układu tematycznego. Wcześniej poddano weryfikacji materiały uzyskane z różnych źródeł, w tym także kartoteki stanowiące niegdyś własność Komisji Badań nad Historią Warszawy. Dyrektor Muzeum powołał w tym celu specjalny zespół, którego zadaniem było wyeliminowanie ze zbioru zespołów bezwartościowych[34]. W wyniku prac Zespołu usunięto z zasobów Działu około 10 000 pozycji, głównie dubletów, przedruków, fragmentów większych opracowań, nie potwierdzonych zapowiedzi prasowych itp. Zobowiązano jednocześnie kierownika Działu Biblio-

[33] Tamże.

[34] Tamże.

graficzno-Dokumentacyjnego do wypisania z kart przeznaczonych do kasacji rozwiązanych kryptonimów i pseudonimów i włączenie ich do odpowiedniej kartoteki pomocniczej. Kartoteka rzeczowa stanowi dziś najobszerniejszy i najbardziej wartościowy dokument dorobku prasy i czasopiśmiennictwa polskiego w zakresie varsavianistyki.

Równie wartościowy, w znacznej części unikatowy materiał, gromadzi kartoteka biograficzna. Znajdują się w niej informacje o materiałach tekstowych i ikonograficznych poświęconych wybitnym warszawiakom i ludziom, którzy, nie będąc rodowitymi warszawiakami, przyczynili się do rozwoju przynajmniej jednej z dziedzin życia miasta. Alfabetyczny układ kartoteki zapewnia łatwy dostęp do poszukiwanych nazwisk; ich liczbę ocenia się na około 12 000. Towarzysząca kartotece głównej pomocnicza kartoteka zawodów ułatwia poszukiwanie postaci znanych jedynie z wykonywanej profesji lub wyuczonej specjalności. Jest to znakomity materiał źródłowy do przyszłego słownika wybitnych warszawiaków.

Przez 55 lat zmagań z trudną i złożoną tematyką varsavianistyczną Dział Bibliograficzno-Dokumentacyjny stał się nie tylko propagatorem wiedzy o Warszawie, ale i arbitrem spraw trudnych i złożonych. Prace Działu, podejmowane zwłaszcza w pierwszym okresie jego działalności, porządkujące w pewnym sensie przestrzeń historyczną i ukazujące tę przestrzeń w niedostrzeganej dotąd głębi, przyczyniły się do poszerzenia horyzontów myślowych wielu młodych varsavianistów. Stały się zaprzeczeniem pojawiających się tu i ówdzie opinii, że varsavianistyka historyczna znalazła się u kresu możliwości twórczych. Uparte działania garstki bibliografów[35], wymierzone w odległe ale możliwe do osiągnięcia cele, stanowią nadal gwarancję rozwoju tej tak ważnej dla Warszawy tematyki badań.

[35] W Dziale Bibliograficzno-Dokumentacyjnym pracowali lub pracują: Teofil Benke (1 IV 1969–28 II 1972), Czesława Bezegowa (1 X 1958–30 XII 1964), Adam Borsuk (18 VI 1985–), Barbara Bratkowska (16 IV 1972–31 VIII 2003), Stanisław Ciepłowski (1 V 1965–), Krystyna Gadomska (1 IX 1964–31 X 1968), Andrzej Jopkiewicz (16 IX 1962–15 II 1969), Grażyna Kasprowicz (1 IV 1986–30 VI 2003), Stanisław Konarski (1 XII 1958–28 II 1965), Teresa Koperska (1 III 1972–31 XII 1975), Elżbieta Łukomska (15 I 1956–31 X 1958; 1 IX 1965–30 VI 1967; 16 IX 1967–31 V 1983), Cecylia Pietrzak (27 XII 1978–), Janusz Plapis (15 V 1963– 15 IX 1967), Elżbieta Prejzner-Zielińska (1 III 1975–31 VIII 1987), Roch Ratyński (1 II 1958–31 XII 1962), Krystyna Szczepańska (2 XI 1968–15 XII 1985), Hanna Szpakowska-Drotlew (13 I 1976–30 XI 1978), Aleksander Wirpsza (11 VIII 1969–28 II 1975), Stefania Wojtasiewicz (16 IX 1951–26 II 1970), Grażyna Zawartko (1 VII 1978–30 VI 1979).